

УДК 37:656.612 (477.72)

I. М. Рябуха

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри англійської мови з підготовки морських фахівців
за скороченою програмою
Херсонської державної морської академії

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРІВ ЗІ СТВОРЕННЯ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Стаття розкриває основні віхи життєвого і службового шляху генерал-губернаторів південноукраїнських земель як представників місцевої адміністрації першої половини ХІХ століття. Визначено, що для формування цілісної картини історичних процесів особливе значення має аналіз діяльності органів місцевого самоврядування та їх очільників. З урахуванням значення політичних і соціально-економічних процесів, що відбувались на півдні України в першій половині ХІХ століття, більш глибоко розглянуто діяльність губернаторів півдня України в напрямі створення культурного та освітнього середовища на підконтрольних землях. Зроблена спроба простежити вплив особистості на розбудову територій. Різні аспекти адміністративно-управлінської діяльності названих керівників досить ретельно досліджені науковцями різних часів і галузей, у межах роботи надається характеристика ролі губернаторів (першої половини ХІХ століття) у розвитку культурно-освітнього простору краю. З огляду на географічне положення краю, а також стратегічне бачення цих територій як колиць Чорноморського флоту, цей простір мав бути просякнутий морським духом. Особливу увагу приділено їх впливу на створення та перетворення мережі навчальних закладів на територіях їх управління. У результаті дослідження з'ясувалося, що за часів управління Новоросійською губернією іноземцями на Півдні України підтримувалась атмосфера підприємливості та комерційної конкуренції, переважали ринкові відносини, а населення краю вирізнялося поліетнічністю; регіональна політика губернаторів мала ліберальний характер щодо соціально-економічних процесів. Кожна з каденцій Новоросійських генерал-губернаторів відрізнялася за обсягом повноважень; посадовець розумів значущість і впливовість свого становища й, відповідно, намагався налагодити свою взаємодію із центральною владою. Разом із цим ступінь переймання місцевими потребами залежав від особистих переконань і ділових якостей губернатора, від його близькості до імператора та його найближчого оточення. Саме це й дало змогу розвинути на півдні освітньо-культурний ландшафт із морським професійним профілем.

Ключові слова: генерал-губернатор, Новоросійська губернія, освітньо-культурний простір, навчальні заклади, управління.

Постановка проблеми. Сучасне реформування системи державного управління на засадах демократизації, яке останніми роками здійснюється в Україні, має відбуватися з урахуванням власного історичного досвіду формування й розвитку територій. Насамперед це стосується земель, які впродовж попередніх століть перебували в складі різних адміністративно-територіальних одиниць – намісництв, повітів, губерній, земств. Для формування цілісної картини історичних процесів особливе значення має аналіз діяльності органів місцевого самоврядування та їх очільників. З урахуванням значення соціально-економічних процесів, що відбувались на півдні України в першій половині ХІХ століття (формування капіталістичних відносин і спеціалізації окремих районів на вирощуванні певних культур, товаризації сільськогосподарського виробництва, початок технічного перевороту в промисловості) потрібно більш глибоко вивчити діяльність губернаторів півдня України.

Оскільки різні аспекти адміністративно-управлінської діяльності названих осіб уже давно досліджуються науковцями різних часів і галузей, у межах статті схарактеризуємо роль губернаторів у розвитку культурно-освітнього простору краю в першій половині ХІХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із початку ХІХ століття й дотепер науковці неодноразово зверталися до персоналій очільників Новоросійської губернії, намагаючись з'ясувати їхню роль у розвитку та набутті названими землями регіональної специфіки. Першу спробу здійснив відомий історик-краєзнавець А. Скальковський, який в одній зі своїх праць першим опублікував поіменні списки «главных Начальников Новороссийскаго края с 1751-го по 1823-й год» [1]. Упорядковану інформацію про персональний склад управлінського апарату краю містять праці М. Владимірова, В. Щербіні, Д. Горбовського [2], Ф. Мілянського, В. Ласковського, В. Беднова та ін. Характерною особливістю доробків названих

авторів є те, що вони вивчали владу на рідних за місцем проживання та служби губерній.

Сучасний історик В. Козирев у 1999 р. підготував збірник матеріалів з «Административного устройства Южной Украины во второй половине 18 – первой половине 19 в.» [3], у якому подано відомості про губернаторів Катеринославської, Херсонської й Таврійської губерній. Нещодавно співробітник Херсонського краєзнавчого музею К. Чорна представила доробок, присвячений цивільним губернаторам Херсонської губернії.

Мета статті – аналіз доробку генерал-губернаторів територій півдня України першої половини XVIII століття задля виокремлення їхнього внеску у створення освітньо-культурного простору.

Виклад основного матеріалу. Погоджуючись із висновком професора В. Шандри, що «кожний з генерал-губернаторів у дорученому йому регіоні перебирав на себе значні повноваження – не лише центральних органів управління, а й місцевих» [4], уважаємо, що саме ці особи відігравали ключову роль у розвитку губерній, культурно-освітньому зокрема. Наведемо аргументи.

Як відомо з історичних джерел, першим Новоросійським губернатором початку XIX століття (1800–1801 рр.) був таємний радник Юрій Олексійович Ніколаєв. Упродовж 1801–1804 рр. очільником губернії був таємний радник, а пізніше сенатор Михайло Павлович Міклашевський (1756–1847). Він народився у дворянській родині в Чернігівській губернії й зробив блискучу військову кар'єру. Служив генерал-ад'ютантом у штабі князя Г. Потьомкіна, під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр. відзначився в битвах із турками, командував кірасирським полком. Упродовж 1792–1797 рр. командував полками на Дніпровській лінії, пізніше був Волинським і Малоросійським (Чернігівським) губернатором. З історичних джерел відомо, що М. Міклашевський був прихильником ідеї політичної автономії України й навіть склав проект відновлення козацьких полків у Лівобережній Україні [5].

Одним із видатних очільників Новоросійської губернії першої половини XIX століття науковці вважають французького аристократа Арманда-Емманюеля Софію-Септімані дю Плєсі де Ришельє (1766–1822), який очолював її в період 1804–1815 рр. Він народився у французькій провінції, походив із давнього аристократичного роду; отримав домашню освіту, закінчив колежіум у Франції. З початком Великої французької революції емігрував до Російської імперії, де взяв участь у російсько-турецькій війні.

Будучи військовим губернатором і водночас управляючим громадянською частиною в Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях, Ришельє поєднував військове й цивільне управління південними територіями.

З 1803 р. призначений ще й градоначальником міста Одеси, тому в 1805 р. адміністративний центр Новоросійського краю переніс із Миколаєва до Одеси, внаслідок чого це місто швидко за своїм воєнно-політичним, соціально-економічним і культурно-освітнім значенням посіло третє місце в імперії (після Москви та Санкт-Петербурга). При цьому Ришельє не забував про опікування розвитком Миколаєва й Херсона. Так, у 1805 р. він виділив величезний кредит для розвитку в Херсоні торгового суднобудування, за сприяння герцога побудовано лікарню та гостинний двір, відкрито перший навчальний заклад міста – духовне училище, а в 1807 р. – воєнно-сухопутне училище для солдатських дітей. Пізніше, у 1813 р., засновані приходське та повітове училища, на базі яких Ришельє планував здійснювати підготовку майбутніх моряків. Завдяки наполегливості герцога, вже після його від'їзду до Франції в 1815 р. в Херсоні відкрито перший середній навчальний заклад – гімназію. У Миколаєві в 1804 р. для сиріт відкрито училище флотських юнг, випускники якого мали служити у флотських полках.

Пріоритетом своєї діяльності герцог Ришельє вважав розвиток морської міжнародної торгівлі із центром в Одесі, задля чого тут було засновано кілька іноземних консульств, комерційний суд, «променную контору», зменшено на 25% митний податок. У 1804 р. під його опікою заснований комерційний банк із капіталом в 750 тисяч, а вже через два роки створено акціонерне товариство – Імператорську страхову палату. У 1808 р. введено право одеситам на безмитне утримання товарів на складах протягом дванадцяти місяців. Губернатор отримав височайший дозвіл на безкоштовне виділення ділянок землі для іноземних колоністів, дозволив транзит товарів через південні території і зберігати товари на складах без сплати податку, запропонував введення режиму порто-франко, який установлено вже при його наступнику, графі О. Ланжероні, у 1817 р. Особливу увагу герцог приділяв будівництву порту. Через затоку збудовано мол, який розділив порт на дві частини: для кораблів, що прийшли з гирла Дніпра, і тих, що проходили через заморські протоки й тому підлягали карантину (стару турецьку фортецю через це перетворено в карантинні приміщення).

Герцог Ришельє, прагнучи просвітити місцевих жителів, засновував різні навчальні заклади. Уже в 1804 р. в Одесі було відкрито комерційну гімназію, на базі якої планувалося в подальшому відкриття морського класу. Пізніше було відкрито чоловічий і жіночий благородні інститути, кілька приватних пансіонів. З метою підготовки спеціалістів для флоту в 1808 р. Ришельє в імператора Олександра I домігся дозволу на навчання найкращих випускників гімназії в Санкт-

Петербурзькому морському кадетському корпусі. У 1811 р. Ришельє подав доповідну записку про необхідність відкриття на півдні морехідного училища для «двадцяти вихованців из бедного сословия, коих отцы преимущественно обращаются с судоходным промыслом» [6, с. 90–91]. Він підготував положення та пропозиції до штату училища, кошторис витрат на будівництво корпусів та обмундирування курсантів. Проте ані міністерство внутрішніх справ, ані міністерство фінансів не знайшли необхідних джерел фінансування.

Створюючи культурно-освітнє середовище, Ришельє відкрив в Одесі першу типографію, в якій друкувалися інформаційні листки з відомостями про підрядні роботи, розпродажі, різні міські заходи й навіть правила поведінки в суспільстві. У 1814 р. тут було надруковано книгу Абата Ніколя (директора благородного інституту) «Начертание правил воспитания в обоих Одесских Благородных институтах» [7]. Цікавим культурно-комерційним проектом герцога було створення в Одесі театру, який із бажанням відвідували багаті люди з найближчих і віддалених губерній та іноземці, приносячи кошти в бюджет міста й розширюючи ділові контакти.

Ришельє багато уваги приділяв озелененню міста Одеси: відведені ділянки як у самому місті, так і недалеко від його меж для насадження дерев. Дерева, за задумом герцога, повинні були мати не тільки естетичне навантаження, а й виконувати практичні завдання: захищати від сонця та вітру, затримувати куряву тощо. На власний кошт Дюк привіз із Відня дерева акації, роздавав їх кожному, хто обіцяв їх доглядати. Цікавим вважаємо й факт надання герцогом усіх своїх коштів (40 тис. рублів) на війну з французами в 1812 р.

Вивчення наукових і публіцистичних джерел засвідчило, що непересічна особистість Ришельє завжди перебувала в полі уваги істориків, краєзнавців і державних діячів. Доказ цьому знаходимо на сторінках видань Одеського товариства історії та старожитностей Російської імперії, працях А. Смолянінова «Історія Одеси» [8], А. Скальковського «Із портфеля першого історика Одеси» [9], Д. Атласа [10], В. Коханського [11], О. Майкова [12], І. Міхєвича [13], О. Рибаса [14], В. Яковлева [15] та ін. У радянській історіографії ім'я герцога Ришельє майже не зустрічалося (за винятком досліджень О. Дружиніної [16]), проте сучасна українська наука, віднайшовши раніше приховані документи, відкриває нові сторінки його багатогранної діяльності.

Погоджуючись із більшістю іноземних та українських дослідників, вважаємо герцога видатним адміністратором, який за одинадцять років управління зробив неоціненний внесок у соціально-економічний розвиток Новоросійської губернії. Завдяки йому створено не лише необхідні для морської торгівлі установи (комерційний банк,

біржа, променна контора, іноземні консульства і страхові товариства тощо), а й культурно-освітні (театр і типографія, «Сад дюка» й Миколаївські «сходи») та навчальні заклади різні за типом і призначенням. За його активного сприяння на Одещині створено атмосферу спільного проживання українців, росіян, євреїв, греків, вірмен, турок, татар, поляків, французів, німців, італійців та англійців, економічний центр Новоросійської губернії став ще й багатокультурним центром (на кшталт Херсона за часів Г. Потьомкіна).

Наступник Ришельє – граф Олександр Федорович Ланжерон (Людвик-Александр-Андр) (1763–1831) – очолював Новоросійську губернію впродовж 1815–1822 рр. У 1799 р. цей відомий французький аристократ отримав російське громадянство й титул графа. Він брав участь у російсько-шведській і російсько-турецькій війнах, командував російськими військами в Бессарабії. У 1815 р. наказом імператора призначений Херсонським військовим губернатором, градоначальником Одеси та керуючим із цивільної частини Катеринославської, Херсонської й Таврійської губерній. У «Размышлениях о необходимости концентрации и сокращения управленческих полномочий», де відображено коло неосяжних обов'язків губернатора Новоросії, О. Ланжерон пише: «Я – генерал-губернатор трьох величезних губерній – Херсонської, Криму і Катеринославської. Крім того, під моїм керівництвом знаходяться просторі землі чорноморського козацтва і черкесів, з якими, неспокійними, можна насилу вправлятися. Я команду флотом для доставки харчів у Мінгрельську фортецю і очолюю комісію із забезпечення харчами війська, що розквартировані у Новій Росії, Бессарабії, Польщі і та ін., я займаюся польовими укріпленнями, артилерією, козацькою митною та карантинною службою, ветеранами, батальйонами, гарнізонами. Я керую понад 100 колоній, що є різні за національним складом. Врешті, я міський голова Одеси, яка потребує особливого керування і вимагає від мене стільки роботи, скільки вимагає решта моїх обов'язків разом узятих. Землі, довірені мені, за своєю площею дорівнюють Франції; вони заселені представниками десяти різних національностей і багатьма іноземцями. На цих землях співіснують десять різних релігій ...» [17].

За роки його управління відкрито Ришельєвський лицей разом із першою публічною бібліотекою (1817), закладено ботанічний сад в Одесі (1818), розроблено генеральний план розбудови цього міста. У 1820 р. за ініціативи О. Ланжерона відбулося розділення обов'язків Новоросійського генерал-губернатора та градоначальника м. Одеси. У цьому ж році на Чорному морі з'явився перший службовий пароплав «Везувий», побудований на верфі Миколаївського

адміралтейства, який почав здійснювати вантажні рейси між Миколаєвим і Херсоном, що сприяло розвитку внутрішньої морської торгівлі. У 1821 р. започатковано постійне сполучення між Одесою і Стамбулом за допомогою двох легких шхун під назвами «Севастополь» і «Гонець». З метою сприяння розвитку торгівлі в 1821 р. у Миколаєві відкрито перший кредитний банк Міського комітету, а через рік розпочато будівництво першої комерційної пристані на річці Буг. В освітньо-культурному просторі Одеси за роки управління Ланжероном, окрім відкриття Ришельєвського ліцею, відбулося й заснування першої міської газети «Вісник Південної Росії». Цікаво, що, окрім названого вище, граф Ланжерон ще писав комедії, був постійним автором паризького сатиричного видання «Акты апостолов».

У період 1822–1823 рр. управління новоросійським краєм здійснював генерал-лейтенант Іван Микитович Інзов (1768–1845), вихованець князя Трубецького. Його правління пройшло спокійно, без будь-яких визначних подій або потрясінь. Відомо, що він був надзвичайно уважним до справ іноземних колоністів (наприклад, заснував для болгар місто Болград) [17].

Наступний генерал-губернатор – граф Михайло Семенович Воронцов (1782–1856), онук адмірала Олексія Сенявіна – «хрещеного батька» Херсона, керував губернією упродовж 1823–1854 років. На думку імператора, генерал-фельдмаршал і камергер, герой війни 1812 р. був здатним надати краю російського «забарвлення» та інтегрувати південні землі до складу імперії. Граф народився в Санкт-Петербурзі, дитинство провів в Англії, де й здобув гарну освіту, що підтверджується обранням у 1826 р. почесним членом Імператорської академії наук.

Військово-адміністративний нагляд, який здійснював М. Воронцов, поширювався на армійські військові частини, Азовське козацьке військо та дунайські козацькі полки. Мав він і дипломатичні повноваження, що дало йому можливість укласти міжнародну угоду – Аккерманську конвенцію 1826 р. – і контролювати діяльність консульських представництв Франції, Австрії, Пруссії, Іспанії, Великої Британії, США та інших держав, які відкривалися в Одесі. Він не лише сприяв розвитку промисловості й сільського господарства, будував нові міста (Бердянськ, 1828 р., «для всего Азовского побережья Бердянский порт будет тем же, что Одесса для черноморских берегов») і налагоджував нові виробництва, а й заснував Товариство сільського господарства південної Росії, яке координувало закупки елітних порід тварин і насіння рослин, сільськогосподарського знаряддя, створення ферм і розплідників, проведення виставок худоби та плодоовочевих культур.

У 1825 р. за ініціативою М. Воронцова створено просвітницький музей при Одеському товаристві історії та старожитностей, а у 1830 р. відкрито міську публічну бібліотеку. М. Воронцов започаткував комерційне парове судноплавство на Чорному морі, у 1827 р. його власний колісний буксирно-пасажирський пароплав «Надежда» здійснив перший пасажирський рейс Одеса – Херсон, у 1828 р. інший пароплав – «Одесса» – започаткував перевезення за маршрутом Одеса – Євпаторія – Ялта; а вже в 1831 р. пароплав «Нева» відкрив міжнародну лінію Одеса – Константинополь. Завдяки сприянню генерал-губернатора до 1830 р. кількість торгових кораблів на Чорному й Азовському морях зросла до 15. Це створило підґрунтя для отримання височайшого дозволу на заснування акціонерного товариства «Черноморское общество пароходов» (1833) та компанії «Експедиція пароплавних сполучень» (1844), яка мала 12 кораблів, закуплених в Англії.

За поданням М. Воронцова Міністерство фінансів, а потім і Комітет міністрів схвалили положення про відкриття в Одесі морської страхової контори, яку 1830 р. замінила страхова компанія. Завдяки його старанням встановлено маяк на мисі Великого Фонтану. У 1834 р. за розпорядженням генерал-губернатора в містах Олешки та Нікополь засновано вільні матроські цехи, до яких приймали молодих чоловіків на 5 або 10 років, котрі звільнялися від попереднього стану та державних повинностей. Після п'яти років плавання кожен із них міг отримати від флотського керівництва патент на водіння суднами.

Для якісної підготовки матросів торговельного флоту за ініціативи графа М. Воронцова відкриті морські класи, що пізніше дістали назву морських шкіл. На території сучасної Херсонщини такі школи створені в Бериславі, Голій Пристані та Олешках. При М. Воронцові в Одесі відкрито училище східних мов, дві гімназії, 9 приходських шкіл, 4 приватні пансіони, декілька приватних шкіл, жіноче дівоче училище, велика кількість єврейських шкіл, публічна бібліотека (1830), якій граф подарував абсолютно унікальні зібрання рідкісних книг з особистої бібліотеки.

Граф завжди був запеклим ворогом тілесних покарань «нижніх чинів» і такої модної в російській армії виснажливої муштри. У всіх галузях свого величезного господарства – хліборобстві, тваринництві, городництві та виноробстві – він покладався переважно на найману працю. Підприємництво М. Воронцова можна вважати конкретним прикладом нових аграрних відносин: саме він перевіз із маєтків Центральної Росії та оселив на Півдні своїх кріпаків, перетворивши їх при цьому в орендарів. Усі його селяни не були переобтяжені примусовою працею, а просто сплачували ренту й оброк (за таких умов вони краще обробляли землю, що було вигідно й для них, і

для господаря, і для держави). Погоджуючись з іншими дослідниками діяльності графа, вважаємо, що створена ним нова модель господарства наслідувала тогочасну західноєвропейську капіталістичну систему [15].

Оскільки південні міста більше взаємодіяли із Західною Європою, ніж із центральною Росією, генерал-губернатор переймався спорудженням нових шляхів, які мали з'єднувати Одесу з іншими містами Росії. За його доповідною Комітет міністрів розглядав можливість спорудження вільного поштового тракту від Одеси до Балти, фінансування якого мало здійснювати за новим механізмом, запропонованим М. Воронцовим: не за рахунок місцевого населення, а за рахунок користувачів дорогою. Саме М. Воронцов побудував у Криму чудове шосе (Сімферополь – Севастополь, Алушта – Сімферополь, Алушта – Сімеїз, 1829), що простягалось вздовж південного узбережжя півострова.

Намагався М. Воронцов уніфікувати різновидову та багатомовну шкільну мережу (коли кожна етнічна й релігійна община мала свої школи), що створювалась його попередниками відповідно до запитів соціальних верств населення краю. Насадження російської мови та культури відбувалось через бали, обіди, аматорські спектаклі, танцювальні й маскарадні вечори, які влаштовував губернатор. У такий спосіб започатковано нові традиції, що прийшли на зміну різним національним розвагам. Погоджуючись із науковцем В. Шандрою, вважаємо, що саме за роки управління губернією М. Воронцовим розпочалося «зросійщення» краю. Разом із цим завдяки його ліберальній політиці та розумінню позитивного впливу соціальних угруповань Півдня, три чверті населення якого були вихідцями з українських губерній, а решта – росіяни й іммігранти (німці, італійці, французи, поляки, євреї, греки, болгары та ін.), які займалися вільною торгівлею й господарюванням, виявляючи підприємливість і винахідливість, збережено не лише регіонально-економічну стратифікацію населення, а й культурно-виробничий профіль краю.

Не останню роль у цьому процесі відігравали особисті якості графа та його дружини. Достеменно відомо, що подружжя Воронцових витратило величезні кошти на благодійницькі нужди, наприклад, на створення сирітського будинку для неповнолітніх, школи для глухонімих, Жіночого товариства піклування про нужденних, лікарні, що забезпечували медичним обслуговуванням найбільш вразливі верстви населення, а також Олександрівського дитячого притулку, Притулку для жалісних сестер тощо (всього витрачено 8 млн рублів) [15].

Наступним Новоросійським губернатором був граф Олександр Григорович Строганов (1795–1891) – генерал-ад'ютант, який очолював

край упродовж 1855–1862 років. Народився новий очільник у старовинній родині барона в Санкт-Петербурзі, закінчив Інститут корпусу шляхів сполучення й отримав чин прапорщика; пізніше в Парижі він вивчав державне управління. З 1834 р. по 1836 р. був товаришем міністра внутрішніх справ; з 1834 р. – генерал-ад'ютантом імператора Миколи I; у 1836–1838 рр. – Чернігівським, Полтавським і Харківським генерал-губернатором, у 1839–1841 рр. – керував Міністерством внутрішніх справ, у 1854 р. – військовим губернатором Санкт-Петербурга [18]. Як бачимо, мав неабиякий досвід адміністративно-управлінської діяльності. Двадцять один рік О. Строганов був президентом Одеського товариства історії і старожитностей, шість років – президентом Товариства сільського господарства Південної Росії. За його ініціативи в 1859 р. знятий режим порто-франко, з 1862 р. розпочато переселення азовських козаків на Кубань. Завдяки його старанням у 1863 р., на кшталт організації самоврядування у Санкт-Петербурзі та Москві, в Одесі введено Положення об общественном управлении Одессы [19], згідно з яким уперше обрано 72 гласних міської Думи (О. Строганов також входив у цю кількість).

Граф О. Строганов – перший почесний громадянин Одеси: саме за роки його управління в місті з'явилась залізна дорога, вимощено вулиці, а Ришельєвський лицей перетворено на Новоросійський університет, який завдяки саме йому відкрито в Одесі, а не в Миколаєві (за заповітом графа університету передано його особисту бібліотеку – 18891 одиницю книжок і журналів російською, французькою, польською, німецькою, англійською мовами та латиною). Після виходу у відставку О. Строганов придбав на Приморському бульварі будинок і прожив в Одесі 29 років [20].

Отже, граф був нетиповою постаттю серед тогочасних політиків. Він відстоював регіональні інтереси, підтримував існування Новоросійського козацького війська, був очільником «негласного комітета» імператора Олександра I, впродовж 1856–1877 рр. був президентом Одеського товариства історії та старожитностей [21].

Наступний Новоросійський губернатор – генерал від інфантерії, граф Коцебу Пауль Деметріус (Павло Євстахіївич) (1801–1884) очолював губернію впродовж 1862–1874 рр. Закінчивши гімназію в Санкт-Петербурзі, він перебував на військовій службі; був керівником російської військової розвідки. П. Коцебу був добре обізнаним у козацькому питанні, оскільки неодноразово командував загонами різних козацьких формувань Російської імперії: під час Східної війни був начальником штабу армії на Дунайському театрі військових дій, а з 1855 р. – начальником штабу Південної армії та всіх сухопутних і морських військових сил у Криму.

У 1862 р. посів пост губернатора й командувача військами Одеського округу. За роки його управління прокладено залізні дороги, які сполучили Одесу з Києвом, Кременчуком, Бендерами, Кишиневом; ужито заходів з поглиблення фарватерів у Керченській затоці й очищення порогів Дніпра; вимощено вулиці гранітом, обладнано газове освітлення, проведено водогін; побудовано казарми й воєнний шпиталь; в Одесі почала виходити газета німецькою мовою; відкрито юнкерське училище, у Новоросійському університеті введено іменну стипендію ім. П. Коцебу.

Іменним указом імператора в 1874 р. посаду Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора та його Канцелярію ліквідовано, а управління в Херсонській, Катеринославській, Таврійській і Бессарабській губерніях організовано відповідно до загальноімперських норм. Отже, Новоросійський край, незважаючи на його специфічні особливості, вже не потребував децентралізованого врядування. Більшість генерал-губернаторів не вжили радикальних заходів щодо інтеграції Півдня до імперії, і тому цю інституцію було скасовано.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, за часів управління Новоросійською губернією іноземцями на Півдні панувала атмосфера підприємливості й комерційної конкуренції, панували ринкові відносини та поліетнічність, регіональна політика вирізнялася лібералізмом щодо соціально-економічних процесів. Кожен із Новоросійських генерал-губернаторів вирізнявся обсягом повноважень, визнавав значущість і впливовість своєї посади, проте різним чином розумів сенс своєї взаємодії із центром. Разом із цим ступінь переймання місцевими потребами залежав від особистих переконань і ділових якостей губернатора, від його близькості до імператора та його найближчого оточення. Саме це й дало змогу розвинути на півдні освітньо-культурний ландшафт із морським профілем.

У перспективі потребує подальшого дослідження вплив політичного та соціального аспектів на розвиток освітніх закладів та освіти загалом на півдні України в XIX столітті.

Список використаної літератури:

- Скальковский А. Материалы для истории общественного образования. Труды Одесского статистического комитета. 1865. № 2. С. 39–124.
- Горбовский А.А. Закрытые страницы истории. Москва: Мысль, 1988. 220 с.
- Козырев В.К. Материалы к истории административного устройства Южной Украины (вторая половина 18 – первая половина 19 столетия). Запорожье, 1999. С. 391–394.
- Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Украине: XIX – поч. XX ст. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2005. 427 с.
- Селецкий П.Д. Записки. Киевская старина. 1884. № 9. С. 91–92.
- ДАХО (Держ. архів Херсонської обл.). Ф. 324. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 90–91.
- Стемпковский И.А. О трудах Дюка де Ришелье по части управления в полуденной России. ЗООИД. Одесса: Слав. тип-ия, 1877. Т. 10. С. 391–406.
- Смолянинов А. История Одессы. ЗООИД. Одесса: Гор. тип., 1853. Т. 3. С. 380–394.
- Скальковский А. Из портфеля первого историка Одессы. Из прошлого Одессы: сб. статей / сост. Л.М. де Рибас; изд. Г.Г. Маразли. Одесса: Тип. Л. Кирхнера, 1894.
- Атлас Д. Старая Одесса: ее друзья и недруги. Одесса: Типо-литография «Техник», 1911.
- Коханский В. Одесса за 100 лет. Одесса: Тип. П. Францова, 1894.
- Майков А.П. Герцог Ришелье в России. Русская старина. 1897. Т. 91. № 6. С. 33–49.
- Михиевич И. Биография герцога де Ришелье. Новороссийский календарь на 1850 г. Одесса, 1849.
- Рибас А. Старая Одесса. Исторический очерк и воспоминания. Одесса: Книжный магазин Г. Руссо, 1913.
- Яковлев В.А. Биография Де Рибаса, Ришелье и Воронцова. Одесса: Тип. Л. Кирхнера, 1894.
- Дружинина Е.И. Южная Украина: 1800–1825. Москва: Наука, 1970. 348 с.
- Реєнт О.П. Україна в імперську добу: (XIX – початок XX ст.). Київ: НАН України, Інститут історії України, 2003. 338 с.
- Купцов И.В. Род Строгановых. Челябинск: Каменный пояс, 2005. С. 141–145.
- Граф Павел Александрович Строганов (1774–1817): историческое исследование эпохи Александра I / великий князь Николай Михайлович. Санкт-Петербург: Экспедиция заготовления гос. бумаг, 1903. Т. 1–3.
- Колмаков Н.М. Дом и фамилия графов Строгановых. Русская старина. 1887. Т. 54. № 3. С. 67.
- Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1893. Т. 16. С. 5–6.

Riabukha I. The activity of general governors in creation of educational and cultural environment in the South of Ukraine (first half of the 19th century)

The article reveals main points of life and service of General Governors of the Southern Ukrainian lands as the representatives of local administration in the first half of the 19th century. It was defined that to create a full picture of historical processes the analysis of the activity of local governments and governors is of great importance. Taking into account the value of political, social and economic processes, which took place in the South of the state in the first half of the 19th century, special attention was paid to the activities of the governors connected with creation of cultural and educational environment in the lands they administered. As different aspects of administrative and managerial activity of the investigated general governors have been researched thoroughly by scientists of different times and fields of science, in the framework of this research we try to give characteristics to the role of these persons in development of cultural and educational environment of the province. Taking into account the proximity of the province to the seas and vision of the central government concerning maritime purposefulness of the territory, this environment was sentenced to be saturated with the spirit of seamanship. There was made an attempt to trace the influence of a personality onto development of territories; their influence onto creation and reformation of the network of educational and training establishments. As a result of the research it was found out that during the times of management of foreigners in Novorossiia province the atmosphere of entrepreneurship and competition was supported, market economic relationships were dominating and the population of the province was multi-ethnic one; regional policy of governors had a liberal nature concerning social and economic issues and processes. Every next General Governor was different in the scope of his competence and jurisdiction; the officials understood the importance and level of influence of their position and tried to establish interaction with the central authorities. Alongside with that, the level of concern about local needs depended a lot on personal views and beliefs as well as business qualities of a governor. All these factors allowed developing educational and cultural landscape closely connected with maritime direction in the South.

Key words: *general governor, Novorossiia province, educational and cultural environment, educational establishments, management.*